

בצרון

חוברת ג (3)

כסלו, ת"ש

שנה א

על ההרחבה והצמצום בספרותנו

(לכוון מהלכו של ה"בצרון")

מאת חיים טשרנוביץ

שאלת ההרחבה והצמצום בספרותנו נתעוררה בימי "השלח" של אחד-העם. כלומר אם יש מקום בספרות עברית לשאלות כלליות, שאין להן יחס ישר לחיי היהודים והיהדות, או שספרותנו אינה צריכה אלא לצמצם את עצמה בשאלות לאומיות בלבד. הויכוח הזה התלקח ב"השלח" בין אחד-העם ובין מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, ובדרך עקיפין נגע בשאלה של "אדם בצאתך ויהודי באהלך". מהלך "השלח", על פי נטיתו של אחד-העם לצמצום, הכריע. לאמיתו של הדבר, לא היה כל הפולמוס הזה אלא להלכה, כי למעשה לא יצאו אף ברדיצ'בסקי וחבריו מד' אמותיה של היהדות.

ברצוני לדון כעת בשאלה זו, מפני שנגע בה אחד הסופרים בעתונות היהודית⁽¹⁾. הוא חולק על העמדה שתפס לו "בצרון" להכניס לתחומי הירחון גם פרובלימות כלליות, כגון: מיטאפסיכולוגיה, מהות הדימוקרטיה וכדומה: הוא מבדיל בין ירחון "עברי" וירחון "לעברית", כלומר, אם הירחון הוא אנושי כללי שנכתב בעברית, או שהוא מיועד רק לעניני היהדות; לדעתו אין הספרות העברית צריכה לטפל אלא בענינים הנקראים "חכמת ישראל", וכו'.

שאלה זו, שהתלבטו בה חכמי ישראל מעולם, נוגעת בעיקר מהות היהדות, וביחוד התעוררה חריפותה בפולמוס על מחקר הפילוסופיה בימי הרמב"ם וחבריו.

(1) צביון, בפורוורטס, נובמבר 11.

המלחמה שהתלקחה אז בין המפלגות השונות על לימוד „חכמות“, היתה ביסודה כרוכה אותה השאלה — אם יש לנו רשות לצאת מד' אמות של התורה או להשאיר מקופלים בבית-המדרש; אין ספק שיותר משהיתה בפולמוס זה שאלת הדת, אם מותר מן התורה או אסור לחקור ולהתפלסף על מהות האלהות ועקרי הדת, היתה בזה שאלת החיים של היהדות; כי המתנגדים לפילוסופיה ראו בה בכלל סכנה של שבירת קיר-הברזל בין העולם היהודי והעולם הכללי, אלא שבאותה תקופה התבטאה שאלה זו מנקודת ההשקפה הדתית, ובאמת, ביסודה, אין בינה ובין שאלה זו עצמה שנתעוררה במלואה בימי מנדלסון, בדור ההשכלה, אלא שינוי השם בלבד. גם שם וגם כאן עמד לפניהם עיקר השאלה — והוא שבירת חומות הגיטו. ולכשנרחיק ללכת, נראה, ששאלה זו עצמה מבצבצת ויוצאת מתקופת הנביאים, וזוהי השאלה העולמית של היהדות על האוניברסליסמוס והפרטיקולריס-מוס, שחכמי הנוצרים רגילים לדון בה מנקודת השקפתם הם; השאלה שעמדה לפני הנביאים היתה, מה צריך להיות היחס של עם ישראל אל אומות העולם, מפני שהאומה הישראלית מצאה את עצמה תמיד בודדת ועומדת ברשות היחיד שלה בהשקפותיה על האלהות, האנושיות והעולם, בניגוד להשקפות הללו שהיו שולטות אצל כל האומות הקדומות בשעתן. השאלה שעמדה לפני האומה ומנהיגיה בכל תקופה היתה: אם ילך לו איש בשם אלוהיו ואנו בשם אלוהינו נדגול, או כי „נדביר עמים תחתינו ולאומים תחת רגלינו“, ויקוים בנו: „אז אהפך לכל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד“.

כבר ביארתי בפרק „שער האומה“ מ„תולדות ההלכה“⁽²⁾, שהחוקרים, הרואים סתירה פנימית ברעיון האוניברסליות והפרטיקולריות, כאילו היו שני רעיונות הפכיים, המתנגדים זה לזה, — טועים בעיקר ההבנה של הנבואה. הנביאים מעולם לא הטיפו לטשטוש הגבולות הלאומיים בכלל ולביטול יחודו הלאומי של עם ישראל בפרט. הם דרשו לא ביטול הבלדי העמים ולא שכל העמים יידבקו בפועל בעם ישראל, כי אם דברו על התחברות הגויים לעם ישראל במובן קידוש השם, קבלת ה מ ו ס ר של עם ישראל; ומצד שני לא שאפו שעם ישראל יהיה לגמרי „עם לבדד ישכון“. במאמר ההוא הוכחתי שהאוניברסליות וההתייחדות הדתית אינן שני מובנים שונים של רעיון בחירת ישראל, אלא ששניהם מופיעים בבת אחת. עיקר כוונתו של האוניברסליסמוס הוא הודאה כללית בתורת המוסר של ישראל, לא במובן של טשטוש גבולות עמים ומדינות, וגם לא טשטוש יחודו של עם ישראל. יחודו של עם ישראל אין משמעותו התבדלותו השלמה מכל העולם. אדרבה, הנביאים הופקדו „על הגויים ועל הממלכות לנתוש ולנתוץ, ולהאביד ולהרוס, לבנות ולנטוע“ (ירמיהו א, י). כשאליהו היה צריך למסור את הנבואה לאלישע, נאמר לו: „ובאת ומשחת את חזאל למלך על ארם, ואת יהוא בן נמשי תמשח למלך על ישראל, ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיך“ (מלכים א, יט).

(2) תולדות ההלכה, חלק א', שער האומה.

הנבואה איפוא העמידה פה בשורה אחת את „משיחת מלך ארם עם משיחת מלך ישראל“. כל הנביאים שעמדו לישראל, כישעיה, ירמיה, יחזקאל, ועוד, נשאו משאם על בבל, אשור, מצרים, מואב, גוג ומגוג, וכל העמים שכניהם. הנביא לא היה נביא ישראל בלבד, אלא נביא שהופקד „על הגויים ועל הממלכות“ כולם. תכלית הנבואה היתה להתקומם ולמחות נגד העול הכללי, נגד כל עושק רש וגזל משפט שנעשה תחת השמש בכלל, ולהעמיד תחתיו משפט אמת, אהבת חסד, צדק ושלוה בעולם, כפי שנתבטא בתפילתנו: „וכל הרשעה כולה כעשן תכלה ותעביר ממשלת זדון מן הארץ“. כל הקורא בעין פקוחה את הציורים של הנביאים ישעיה ויחזקאל על חיי ישראל והאומות, שאיפותיהם ומאוייהם, רואה עד כמה הם היו בקיאים בהיות העולם ובכל דרכי חייהם, לא רק של האומה הישראלית, אלא גם של האומות שכניהם, מלבושיהם, מאכליהם ומשתיהם. ציורים כאלה לא היו יכולים להנתן על ידי איש היושב סגור בד' אמות של בית המדרש וחי בעולם ההזיה והדמיון. הנביאים בודאי היו מעורבים בין הבריות, חיו את חייהם והיו לאנשי העם, כי רק באופן כזה יכלו להתבונן לדברים הפעוטים היומיומיים של ההמונים, תעלוליהם, ארחם וריבם, שיחם והגיגם. מאין, למשל, יכול היה ישעיה לדעת את האפנות של בנות ציון „נטויות גרון ומשקרות עינים“, את תפארת „העכסים, והשבסיים והשהרונים . . . המחלצות, והמעטפות, והמטפחות, והחריטים“, וגו', וכל תכשיטי הבתולות העדינות, ומאין היו יכולים עמוס והושע לדעת תהליכי „פרות הבשן אשר בשומרון“ ותעלולי „השאננים בציון, השוכבים על מטות שן וסרוחים על ערשותם... הפורטים על פי הנבל, השותים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו“, אלמלא התערבו בחייהם וידעו את מהלכם של בני האַריסטוקרטיה העליונה שבאפרים ויהודה?

כל הקורא בפסוקי יחזקאל (טז) המצייר בדיקנות נפלאה את העדיים, המלבושים והתכשיטים של עלמה עדינה, יפה משרכת דרכיה, או את כל תועבותיה של עיר הדמים (כב), או את שאונם והמונם של עליזי בבל ואשור, „פחות וסגנים קרבים לבושי מכלול, פרשים רוכבי סוסים, בחורי חמד כולם... אנשי מחוקה על הקיר צלמי כשדיים חקוקים בשר, חגורי אזור במתניהם, סרוחי טבולים בראשיהם“ (יחזקאל כג, יב-טז) וכדומה — יוכח שהנביא ידע את כל ההוי של העמים שכניו ידיעה ממשית כאיש שהתערב בגויים וילמד מעשיהם ואינו דן על פי שמועה רחוקה. כל הנבואה כולה היא אספקלריא מאירה של החיים המדיניים, הכלכליים והצבוריים לא של עם ישראל בלבד, אלא של כל העולם התרבותי כולו, שהיה פרוש לפנייהם כשמלה, והם הבינו גם להבדיל בין קודש לחול, בין ישראל לעמים, וידעו מה בין השקפת עולם היהדות להשקפת עם נכר, מה לקרב ומה לרחק.

אם נחזור מן הנביאים אל חכמי התלמוד נראה שם הרבה יותר בקיאות בהיות העולם, במדעים ופרפראות לחכמה, „בתקופות וגימטריאות, משלות כובסים ומשלות שועלים, שיחת שדים ושיחת דקלים“ (בבא בתרא, קל"ד). ההלכה כולה מיוסדת על ההסתכלות וההבנה הרחבה בכל הטענות והתביעות. בדיני „מיגו“ ורמאות של תגרי לוד, במשא ומתן של סוחרים, שולחנים, רוכלים המחזירים בעירות,

מחליפי־פרה בחמור, מלוה ולוה, טוען ונטען; אומנים, פועלים, שותפים הרוצים לעשות מחיצה בחצר, מוכרי בית וספינה, מפקיצי שערים ומלוי ברבית, וכדומה. נתפלא לראות שם גם את ההתכוננות העמוקה בחיי המון־העם, אנשי השוק, החצר, הבית והעליה וכמה מינים אורחי־פרחי, גנבים, גזלנים, בעלי תשובה, רועים ומגדלי בהמה דקה וכל פסולי עדות שאינם מן הישוב. ואפילו שיחה קלה שבין איש לאשתו ודבורי גשים המזורות בלבנה — כל דבר לא היה נעלם מהם, ועל כולם קבעו הלכות והנהיגו מנהגים המבטלים הלכות; כלום אפשר היה לאנשים הכלואים בד' אמות של בית המדרש לדעת ולהבין כל הענינים הזעירים, דקדוקיהם ופרטי פרטיהם? התלמוד וחכמיו הם אספקלריא מאירה של אנשים העוקבים אחרי מאורעות החיים של בני ישראל וגם של הגויים, מדינאים שהיו להם משא ומתן עם טפסרים, הגמונים ומטרוניות, התיצבו לפני מלכים ושרים, ועסקו במסחר וקנין, בעבודת האדמה, בנטיעות, בבנין ובכל צרכי הבריות, ידעו היטב את דרכי העמים, אידיהם, חגיגהם ויחוסם אל היהודים, ולהיפך. בלעדי הידיעה הברורה בכל הנעשה מסביב להם לא היו חכמי התלמוד יכולים בשום אופן ליצור את ההלכה והאגדה ולא היו למה שהיו.

כמובן מי שרואה את עולם התלמוד מרחוק ודן עליהם מעולם הרבנים של זמננו, נדמה לו כאילו חכמי התלמוד היו שקועים ראשם ורובם רק בפרובלימות היהודיות; אבל כל המתעמק לרדת לתוך יסוד תורתם, יראה, שתורתם היתה תורת החיים. רק מי שיש לו השקפה כללית על כל העולם והאנושיות כולה, יכול היה להגיד את המימרה: „זה ספר תולדות אדם, זה כלל גדול בתורה“, כיוצא בו: „איזהו חכם? הלומד מכל אדם“, או: „האומר דבר חכמה אפילו באומות נקרא חכם“.

אם נדלג מהם לתקופת הרבנות, ונציג למופת אישיות כרב האי גאון, כרמב"ם, ר' שמואל הנגיד, ר' יהודה הלוי, רבי חסדאי קרשקש, אברבנאל, וכדומה, אנשי חכמה ומדע, מדינאים, אנשי שם במובן הרחב, אי אפשר להגיד עליהם שהם היו מצומצים בבית־המדרש והניחו את השאלות הכלליות העולמיות לגויים או לאנשים מן החוץ.

מה שהיה אריסטו „החכם“ לכל חוקרי ישראל ידוע. הוא נעשה כמעט „מאן דאמר“ שלנו, שכל „מה שאמר עד גלגל השמים — הכל אמת“. וכיוצא בו כל חכמי יון „שהיו קרובים לאורחא דהימנותא“. כל רב ודרשן היה פותח את דרשתו בדברי אריסטו החכם על ארבעה יסודות, חומר וצורה וכו', והיה רגיל לצטט אותו כשם שמצטטים פסוק בתנ"ך או מאמר חז"ל. ורק רבנים קנאים יוצאים מן הכלל התרעמו על חבריהם על שמביאים ראיה מדברי „הערל“ (מהרש"ל בתשובתו להרמ"א) או שאמרו על עצמם „ברוך רחמנא די שיזבין מינה“ (הרא"ש).

למה, איפוא, לא נלך בדרכיהם? זו היא הדרך שהתוו לנו מורינו במשך כל היהדות ההיסטורית. השקפת היהדות היא השקפת עולם; כשם שהמושג האלוהי של היהדות הוא מושג כללי עולמי, „מלוא כל הארץ כבודו“, כך הוא המושג

של היהדות המוסרית והתורנית: „מלוא כל הארץ מוסרה“. אין אנו נכנסים כאן לשאלת מהות היהדות. תהא מהות היהדות מה שתהא, תהא אוניברסלית או פרטיקולרית, תהא תכליתה לאחרית הימים או לשעתה, אבל בלי השקפת עולם כללית ובלי השתתפות בחיי הסביבה ומה שנעשה חוצה לה, היא אינה יכולה להתקיים. כי חיי עולם הם רוח החיה באופניה. בין למאמינים בהשפעת ההיסטוריה של היהדות, ובין לשאינם מאמינים בה, היהדות — או שתהא כללית או שלא תהא כלל.

מלבד זה, יש ליהדות גישה מיוחדת משלה לכל שאלות העולם הכלליות. אני מאמין בפסיכולוגיה של האומות, וביחוד בנו של היהדות, ואומר, שיש ליהודים השקפה היסטורית ידועה על כל השאלות הכלליות. צריכים אנו לבקש את הנקודה היהודית גם בתורת היחסות של איינשטיין, ובתורת המשפטים של השופט קרדוזה וברנדייס, ייבדל לחיים, בפסיכולוגיה ובפילוסופיה של ברגסון, וכדומה, אף על פי שהם לא נגעו באופן ישר בהשקפה היהודית, אפשר שהיא גם היתה מוזרה להם, אבל היא נכנסה לתוך חדרי לבם ביודעין או בלא יודעין. המוסר היהודי בוקע ועולה לפעמים אפילו נגד הרצון של היהודים הגדולים, ושלא מדעתם, מי יודע, אם לא תורת היחסות של איינשטיין, והשאיפה לאחד את כל כחות הטבע לכח אחד, אם אין זו ירושה מן ה„אחד“ של „שמע ישראל“, שעברה אליו דרך צנורות טמירים וסמויים מן העין מדורי דורות?

לפיכך אני חושב שבירחון עברי צריכים בעלי המחשבה שלנו לבטא את מחשבותיהם על כל שאלות החיים, כי השאלות היותר כלליות מוצאות להן בטוי באופן לאומי מיוחד. כי כשם שאין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, כך אין שני חכמים, יהודי ונכרי, מבטאים אותם הרעיונות בסגנון אחד. בפרט שכל השאלות הכלליות נוגעות באופן ישר או בדרך עקיפין לחיינו אנו; כי יש לנו תגובה מיוחדת לכך, ויש לנו תשובה לאומית על כל שאלה. למשל, השאלה הדימוקראטית באמריקה, היא נוגעת בנו בבשרנו ונפשנו. היא שאלת זמן חשובה לברר לעצמנו עם איזה כוחות עלינו להתחבר. והוא הדין בנוגע למדע וספרות. מי שאומר, כי במדע וספרות אדם צריך לצאת ידי חובתו בספרים לועזיים, הוא כופר בצורך שלנו לחיות חיי עם שלמים. אם הדורות הראשונים של ההשכלה צמצמו את הספרות העברית רק בעניני בית-המדרש ובחכמת ישראל, הרי זה, ראשית, מפני שהשפה העברית עדיין לא היתה מפותחת, ולא היה סיפוק בידם לבטא את כל צרכיהם, ביחוד צרכי המדע, בשפה זו; ושנית, משום שעדיין לא היו לנו אנשי מדע שהיו יכולים והיו רוצים לבטא את רעיונותיהם בעברית. ובאמת הדור הראשון של ההשכלה לא היה על פי רוב אלא המשך טבעי מספרות הרבנית, אלא שרצו לאחד את התורה עם ההשכלה. כי סוף סוף הצטמצמה ספרות ההשכלה באותם חובשי בית-המדרש עצמם, אלא שהללו כתבו שאלות ותשובות על מגדל הפורח באויר, והללו כתבו על „כוכבא דשביט“. הללו על שבילי דנהרדעא, והללו על שבילי דרקיע; אבל הצד השווה שבהם ששניהם היו רחוקים משבילי דארעא. אולם,

בזמננו, כשיש לנו, ברוך השם, אנשי מדע, שגדלו על תורת השפה העברית, ויכולים להבין את "יפיפותו של יפת באהלי שם", במובן הרחב, מדוע לא נברך את פרי ידם, ולא נגיד להם "ברוך הבא"? אין הללו הדורשים צמצום אלא גלגול מאלה, האומרים וחושבים שכל היהדות אינה אלא "מעבור יבוק". אלא, שהללו מצטמצמים במזמורי תהלים ובסידור, והללו רוצים לצמצם את עצמם במה שקוראים "חכמת ישראל". חכמת ישראל האמיתית היא לא מה שישראל אמר לפנים אלא גם מה שישראל אומר היום. וכי בשביל שר' שלמה בן גבירול ורבי יהודה הלוי חיו ויצרו לפני מאות שנים, דבריהם הם חכמת-ישראל, ודברי חכמינו אנו אינם חכמת-ישראל?

סוף דבר: אם רצוננו שהספרות העברית תהיה חיה ותוססת, היא צריכה להיות כוללת ומקפת את כל שאלות החיים, בין הללו שיש להן נגיעה ישרה בהוי הישראלי בתור קבוץ לאומי, ובין מה שיש להן נגיעה לחיינו בתור אנשים מן הישוב.

קְוֹרְקָם שֶׁל יְהוּדֵי פּוֹלְנִיָּה

מאת ד"ר א. טרסקובר

1.

בל נלך שולל אחר הרצון למצא נחמה פורתא בהמעיטנו את דמות הרעה ובל נתקומם נגד בשורות הזועה המגיעות מפולניה. אכן אין אסון כאסונם של יהודי פולניה ואין שבר כשברם. ואין זה אסונם ושברם בלבד; על העם כולו נטויה היד האכזרית של הגורל. הן בנפלי יהדות גרמניה יכלנו עוד — ויהא גם מתוך רגש יאוש המפרפר בלב — להתנחם במספרה המצומצם ובעמדתה הדלה של יהדות זו במסגרת חיי העם להופעותיהם. ידענו: אין זה המקור העיקרי להתפתחות העם, לא נושענו ממנו כי אם מעט בקיומו ולא נהרס בחורבנו. וגם סופם המר של יהודי אוסטריה וצ'כיה לא חדש הרבה בפרשת יגון זו; אכן חולל כבוד האומה וגדל פי כמה מספר הגולים, ברט עד לעצם קיומה של האומה לא הגיעה יד הכורת. מה שלא כן במקרה דידן בו הצבור היהודי הגדול בעולם, לאחר צבורם של יהודי אמריקה, הוצג לפתע פתאום בפני שאלת החדלון. לאחר גזרת השמד שנגזרה על יהודי רוסיה, הרי זה הוא האסון הגדול ביותר בדברי ימי האומה; הוא גם עולה פי כמה וכמה על האסון ההוא, בו נפגעה נשמת האומה בלבד, בעוד שכאן הגוף וגם הנשמה עלולים לההרס גם יחד. משלש האשיות לקיום ישראל בתקופה הנוכחית: ארץ-ישראל, אמריקה ופולין נשמט האחד והאנדרלמוסיה שתוצר על ידי כך, מי יגיד את סופה?